

Negalios galia ir jos panaudojimo socialinės pagalbos procese galimybės: proto negalią turinčių asmenų ir gatvės jaunuolių bendros stovyklos atvejo analizė

Miroslavas SENIUTIS

*Vilniaus universiteto
Socialinio darbo katedra
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius
Tel. +370 674 68802
El. paštas: primaveramiro@gmail.com*

Donata PETRUŽYTĖ

*Vilniaus universiteto
Socialinio darbo katedra
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius
Tel. +370 6 882 8886
El. paštas: donatai@gmail.com*

Santrauka: Šio straipsnio tikslas yra giliau panagrinėti skirtingų klientų grupių derinimo patirtis – atskleisti asmenų, turinčių proto negalią, ir gatvės jaunuolių tarpusavio sąveikos abipusę naudą per reguliariai vykstančias bendras stovyklas, ypatingą dėmesį kreipiant būtent į proto negalią turinčių žmonių gebėjimus ir jų panaudojimo galimybes. Tikslui pasiekti buvo atliktas kokybinis tyrimas imant nestruktūruotus ir pusiau struktūruotus interviu iš asmenų, dalyvavusių integruotose vasaros stovyklose, kuriose turėjo galimybę sąveikauti gatvės jaunuoliai ir proto negalią turintys asmenys. Apibendrinant tyrimo rezultatus, galima teigti, kad bendruomeninio gyvenimo su proto negalią turinčiais asmenimis patirtis demitizuoja visuomenės įsitikinimus apie šios socialinės rizikos grupės nevisavertį žmogiškumą. Atvirkščiai, jų tikrumas tampa dovana tiems, kurie išdrįsta dalyvauti jų bendruomeniniame gyvenime, ypač daug ankstyvo socialinio gyvenimo sunkumų patyrusiems gatvės jaunuoliams.

Pagrindiniai žodžiai: asmenys, turintys proto negalią, gatvės jaunuoliai, skirtingų klientų grupių derinimas teikiant socialinę pagalbą.

Įvadas

Asmenis, tampančius socialinių darbuotojų klientais, yra įprasta traktuoti kaip ko nors stokojančius, negalinčius, turinčius įvairių trūkumų, reikalingus specialistų, visuomenės atstovų, valstybės pagalbos. Vis dėlto, studijuojant mokslinę literatūrą, galima aptikti publikacijų, kvestionuojančių šį požiūrį, pavyzdžiui, D. Saleebey (1996) sukurta stiprybėmis paremta socialinio darbo perspektyva, taip pat skirtingų poreikių turinčių grupių atsparumo tyrimais (Cronley ir Evans 2017; Bender, Thompson, McManus ir kt. 2007; Rapp 2002; Trickett, Kurtz ir Pizzigati 2004; Langer 2004). Peržvelgus šią gal ir santykinai negausią literatūrą, kyla klausimas, ar tik ne dau-

guma (jei ne visi) pažeidžiamų asmenų ne tik stokoja, bet ir yra savaip turtingi, galintys duoti, galintys įnešti savitą indėlį į bendrąjį visuomenės gėrį bei padėti kitiems. Mūsų įsitikinimu, svarbu žengti dar vieną žingsnį ir ieškoti praktinių, empirinių ir teorinių atsakymų, kokių yra galimybių įvairiais būdais panaudoti klientų stiprybes organizuojant socialinę pagalbą.

Kalbant apie skirtingus poreikius turinčių grupių derinimą¹ organizuojant socialinę pagalbą ir jų turimų gebėjimų panaudojimą tarpusavio pagalbai, mums kol kas nepavyko rasti analogiškų patirčių analizės nei lietuvių, nei užsienio šalių mokslinėje literatūroje. Be to, sunkiai aptinkama ir praktinių-metodinių panašiai organizuojamų socialinės pagalbos formų aprašymų. Vieną užuominą galima rasti 2000 m. socialinių paslaugų kataloge. Jame minimos „mišrių socialinių paslaugų įstaigos“, „kurios teikia socialines paslaugas skirtingoms socialinėms žmonių grupėms tos pačios įstaigos bazėje“. Kaip vienas iš pavyzdžių pateikiami „senų žmonių ir laikini vaikų globos namai“, kuriuose „teikiamos stacionarios paslaugos seniems žmonėms ir laikino apgyvendinimo paslaugos vaikams“. Atkreipiamas dėmesys, kad šio tipo įstaigos pranašesnės savo efektyvumu. Deja, efektyvumas šiame dokumente suprantamas labai materialiai, neišskiriant psichosocialinių skirtingų klientų grupių derinimo organizuojant socialinę pagalbą aspektų: „Mišrių socialinių paslaugų įstaigose paslaugos teikiamos „po vienu stogu“, todėl jų veiklai organizuoti reikia mažiau administracinių, ūkinių išlaidų, patogiau klientui, nes vienoje įstaigoje jis gali gauti kelių rūšių paslaugas“. (Socialinių paslaugų katalogas, 2000). Taip pat pabrėžiama, kad mišrių socialinių paslaugų įstaigų veikla ir teikiamų paslaugų apimtis priklauso nuo žmonių socialinių grupių ypatumų ir asmenų skaičiaus. Šiame dokumente pateikiamas pavyzdys yra neatsitiktinis. Ieškant literatūros apie skirtingų klientų grupių derinimą užsienio kalbomis, taip pat pavyko aptikti daugelio kartų centrų / namų sąvoką (angl. k., *Multigenerational centers / houses*) (German centres bring lonely older people and children together, 2014). Šio teksto autoriams yra žinoma Kauno kartų namų patirtis, ji būtų puikus šio tipo mišrių paslaugų praktinis pavyzdys.

Deja, kol kas nepavyko rasti plačiau aprašytų kitokių klientų grupių derinimo atvejų. Vis dėlto tikėtina, kad jų yra, nors diskursas apie juos ir nėra plačiai išplėtotas. Apie tai užsimena D. Petružytė (2014), teigdama, kad teikiant socialinę pagalbą „svarbiausia užmegzti tvirtus, atrama tampančius ir naujas galimybes atrasti skatinančius santykius su kitais. Tokie santykiai [...] nebūtinai yra santykiai tarp darbuotojo-specialisto ir kliento. Tai gali būti kliento ir kliento ryšys“. Toliau autorė pateikia keletą pavyzdžių, kai buvę narkomanai padeda gatvės jaunimui, gatvės jaunimas – neigaliesiems ir iš to abi grupės gauna savitą naudą. Taip pat aptariamas pavyzdys, kai vieniši seneliai teikiant pagalbą gretinami su vienišomis motinomis ir jų vaikais.

Tad šiame straipsnyje pristatomo **tyrimo tikslas** buvo giliau panagrinėti skirtingų klientų grupių derinimo patirtis – atskleisti asmenų, turinčių proto negalią, ir gatvės jaunuolių tarpusavio sąveikos abipusę naudą reguliariai vykstančiose bendrose stovyklose, ypatingą dėmesį kreipiant būtent į proto negalią turinčių žmonių gebėjimus ir jų panaudojimo galimybes.

¹ Mums nepavyko rasti jokio teorinio šaltinio nei empirinių tyrimų, kuriais galėtumėme remtis apibrėždami šį reiškinį. Pats posakis (skirtingus poreikius turinčių klientų derinimas organizuojant socialinę pagalbą) gali būti laikomas mūsų sukurtu „naujadaru“.

Pagalbos santykio reikšmė asmens vystymuisi pagal Carl'ą R. Rogers'ą

Būdamas humanistinės psichologijos pradininkas ir į klientą orientuotos psichoterapijos kūrėjas, Rogers'as teigia, kad psichologinės pagalbos teikimo kontekste esminę reikšmę turi specialisto ir kliento santykis: „pirmaisiais profesinės veiklos metais klausdavau: „Kaip galiu traktuoti arba gydyti, arba keisti šį asmenį?“ Dabar klausčiau taip: „Kaip aš galiu sukurti santykį, kurį šis asmuo panaudotų savo asmeniniam augimui?“ (Rogers 2005, p. 38). Ilgalaikius kliento elgesio pokyčius laiduoja ne intelektu grįsti metodai, o santykyje įgyjama patirtis. Tyrimais patikrinta Rogers'o bendroji hipotezė apie psichoterapinį pagalbos santykį yra tokia: „jeigu aš pajėgsiu sukurti tam tikro tipo santykį, kitas asmuo atras savyje gebėjimą panaudoti šį santykį augimui, įvyks pokyčių ir prasidės asmens raida“ (Rogers 2005, p. 38).

Asmens brandą skatinantis santykis turėtų pasižymėti trimis esminėmis nuostatomis: a) tikrais ir skaidriais jausmais; b) kito asmens šiltu priėmimu ir jo buvimo atskiru individu vertinimu; c) jautriu gebėjimu matyti jo pasaulį ir jį patį, kaip jis pats mato. Psichoterapeutas teigia, kad nuoširdumas yra esminė ir pirminė pagalbos santykio sąlyga: „Tik nuoširdžiai atskleidžiant kitam slypinčią savyje tikrovę, galima jam padėti sėkmingai pažinti jame slypinčią tikrovę“ (Rogers 2005, p. 39). Kitas asmens pokytį skatinančio santykio aspektas yra besąlygiškas priėmimas neatsižvelgiant į santykio gavėjo būseną, elgesį ar jausmus: „Šis kiekvieno besikeičiančio aspekto kitame asmenyje priėmimas sukuria jam šiltą ir saugų santykį, o toks mėgstamo ir vertinamo asmens saugumas yra labai svarbi pagalbos santykio dalis“ (Rogers 2005, p. 39). Dar viena ne mažiau svarbi pagalbos santykio sąlyga yra empatija. Jos dėka kitas asmuo išdrįsta tirti ir priimti save. Tai atskleidžia šie jo žodžiai: „Tik tada, kai suprantu jausmus ir mintis, kurie jums atrodo siaubingi arba neįdomūs, sentimentalūs arba ekscentriški, tik tada, kai matau juos jūsų akimis ir pripažįstu ir juos, ir jus, tik tada jūs tampate iš tiesų laisvi tyrinėti pačias slapčiausias kerteles ir gąsdinančias prarajas savajame vidiniame ir dažnai nesuvokiamame patyrimo“ (Rogers, 2005, p. 39).

Tokios santykį kuriančio asmens nuostatos sukuria psichologinį klimatą, kuriame atsiskleidžia santykio adresato prigimtinis polinkis į kaitą, brandą, vystymąsi. Vadovaudamasis savo ilgamete psichoterapine praktika Rogers'as teigia: „[...] individas turi savyje gebėjimą ir tendenciją, jei ne akivaizdžią, tai slaptą, bręsti. Kai psichologinis klimatas palankus, ši tendencija atsiskleidžia ir tampa iš galimos realii“ (2005, p. 40). Taigi žmogaus prigimtyje slypinti savęs aktualizavimo tendencija tampa aktuali susiklosčius palankioms sąlygoms, kurias užtikrina tam tikrais bruožais pasižymintis tarpasmeninis santykis.

Kas pasikeičia? Kokia kryptimi vystosi asmuo, turėjęs pirmiau aptartais bruožais pasižyminčio santykio patirtį? Visų pirma, hipotezės apie specifinėmis savybėmis pasižyminčio psichoterapinio pagalbos santykio įtaką asmens brandai autorius tvirtina, jog „individa, net palyginti trumpą laiką esantys tokia santykyje, patiria gilius ir reikšmingus asmenybės, nuostatų, elgesio pokyčius“ (Rogers, 2005, p. 41). Santykio trumpalaikiškumas nesumažina jo poveikio masto. Net trumpalaikė besąlygiško priėmimo, nuoširdumo, empatijos patirtis, pagal Rogers'ą, prisidės prie to, kad asmuo, esantis tokia santykyje, „patirs ir supras tuos savo asmenybės aspektus, kurių anksčiau nesuvokdavo; pastebės, kad tampa integruotesnis, labiau geba efektyviai funkcionuoti; taps panašesnis į tokį asmenį, koks norėtų būti; taps savarankiškesnis ir labiau pasitikinti savimi;

taps asmeniškėsnis, unikalėsnis ir labiau save atskleidžiantis; geriau supras kitus ir bus jiems palankėsnis; gebės teisingai ir be ypatingų pastangų spręsti gyvenimo problemas“ (2005, p. 41).

Asmens tapsmą skatinantis terapinis santykis pasižymi universalumu, kurį lemia pirmiau aptartos esminės nuostatos. Kitaip tariant, kiekvienas tarpasmeninis santykis, pasižymintis nuoširdumu, besąlygišku kito priėmimu ir empatija, prisideda prie asmens vystymosi. Anot Rogers'o, „terapijos santykis tėra vienas tarpasmeninių santykių pavyzdžių ir tam pačiam dėsningumui paklūsta visi panašūs santykiai“ (2005, p. 42), pavyzdžiui: gimdytojo ir vaiko, mokytojo ir mokinio ir kt. Taigi atpažintam dėsningumui paklūsta ne tik psichoterapeuto ir kliento santykis, bet ir kiti bendri žmogiškieji santykiai.

Toliau šiame straipsnyje aptarsime mūsų atlikto tyrimo rezultatus. Bandysime suprasti, ar dėsningumas, matomas C. Rogers'o aptartuose pagalbos santykiuose, pasikartoja sąveikose, kurios susiklosto tarp asmenų, priklausančių socialinės rizikos grupėms. Sieksime suprasti, ar asmenys, kurie nėra pagalbos specialistai, bet jiems reikia socialinio palaikymo, sugeba užmegzti tarpasmeninius ryšius, galinčius prisidėti prie jų asmeninės brandos, taip pat geriau suprasti, kokie asmeniniai pokyčiai juose įvyksta.

Tyrimo metodika

Buvo atliktas kokybinis tyrimas. Pasirinkta klasikinės grindžiamosios teorijos strategija (Glaser 1998). Tyrime dalyvavo dviejų organizacijų – A² ir B³ – atstovai (darbuotojai, savanoriai, klientai), 2005–2017 metais rengę ir / ar dalyvavę bendrose stovyklose⁴. Per 2017 m. spalio – lapkričio mėn. iš viso paimta interviu iš 8 asmenų (žr. 1 lentelę)⁵. Bendra visų interviu trukmė – daugiau kaip 5 valandos. Verta atkreipti dėmesį, kad, renkant duomenis iš proto negalią turinčių asmenų,

1 lentelė. Tyrimo dalyviai

	A	Anoniminis informanto kodas	Trukmė	B	Anoniminis informanto kodas	Trukmė
Darbuotojai	1	(AD)	42 min.	1	(BD)	50 min.
Savanoriai	0			2	(BS1) (BS2)	17 min. 33 min.
Klientai	2	(AK1) (AK2)	1 val. 8 min. 55 min.	2	(BK1) (BK2)	27 min. 15 min.
Iš viso	3		2 val. 45 min.	5		2 val. 22 min.

² Nevyriausybės organizacijos padalinys, vykdančias socialinį darbą su gatvės jaunuoliais.

³ Bendruomeniniais santykiais paremti gyvenimo namai, skirti vidutinę ir sunkią proto negalią turintiems suaugusiems asmenims.

⁴ Kasmetinė stovykla įgyvendinama A bendradarbiaujant su B. Stovykla organizuojama nuo 2005 m.

⁵ Pirmiausia buvo surinkta bazinė informacija apie tiriamą atvejį – dvi organizacijas, kurios bendradarbiauja organizuodamos bendras stovyklas dviem skirtingoms klientų grupėms: gatvės jaunuoliams ir asmenims, turintiems proto negalią. Tada pereita prie etapo, kuriame nestruktūruotais interviu siekta užmegzti ryšius su potencialiais tyrimo dalyviais ir surinkti pradinis duomenis. Nustačius esmines temas, atskleidžiančias klientų grupių sąveiką, teorinei atrankai reikėjo formuluoti nuoseklesnį klausimyną ir pusiau struktūruotais interviu konkretinti ir fokusuoti duomenų rinkimą. Atsižvelgdami į gautus duomenis, tyrėjai sprendė, kokių duomenų trūksta ir kokie informantai galėtų užpildyti ir / ar sumažinti konceptualias spragas.

buvo atsižvelgta į jų pažinimo ir komunikavimo gebėjimus (Liaudanskienė ir Viliūnienė 2006). Siekiant atliepti tokių kognityvių funkcijų, kaip antai dėmesys, suvokimas, mąstymas, atmintis, verbaliniai gebėjimai, pajėgumą, siekta sumažinti duodamų klausimų abstrakcijos lygį, adaptuoti interviu struktūrą (Nind 2008), kontroliuoti pokalbio trukmę, taip pat pateikti vaizdinę medžiagą – stovyklos nuotraukas, kuriose buvo pavaizduoti gatvės jaunuoliai kartu su proto negalia turinčiais asmenimis. Šiame straipsnyje pateikiamas empirinis tekstas yra pradinių duomenų analizės etapų (pagal grindžiamąją teoriją) – atvirojo ir atrankinio kodavimo – rezultatas.

Organizacijų bendradarbiavimo pagrindas – klientų poreikių dermė

Analizuojant informantų interviu paaiškėjo, kad nuo pat pradžios šių įstaigų bendradarbiavimo tikslas organizuojant kasmetines vasaros stovyklas savo klientų grupėms buvo atliepti skirtingus gatvės jaunuolių ir proto negalią turinčių asmenų poreikius: „*Ir tada tiksliai nežinau kaip, bet įvyko tas susidūrimas, susijungimas, kad kažkas, matyt, susitiko, kažkas pasikalbėjo: „va čia mes norėtume kažką organizuot, daryt, jaunuolius vežti“, o čia tie sako: „mums kaip tik reikia pagalbos““* (AD).

Formalioje ugdymo sistemoje nedalyvaujančiam jaunimui buvo aktualu suteikti ne tik užimtumą – galimybę „*kažką padaryti*“ (AD), bet ir sudaryti sąlygas išbandyti savo socialinius įgūdžius, įgytus dalyvaujant VA „Caritas“ pagalbos programoje. Buvęs A auklėtinis pasakoja: „*Vaikinai taip pat atvažiuodavo padaryti tą tokį egzaminą darbo per visus metus. Ir vykdavo jų stebėjimas kaip jie ten elgiasi*“ (AK2).

B besikuriant, daugėjant veiklos ir didėjant joje besilankančių svečių skaičiui, vis aktualesnė tapo proto negalią turinčių gyventojų privatumo apsauga – reikėjo papildomo namelio, kuris būtų skirtas išskirtinai vidiniam B gyvenimui. Tyrime dalyvavęs darbuotojas dalijasi: „*Vis tiek gyvenimo namai turi turėti privatumą. Šito namo nebuvo, buvo tik anas namelis, kuris kitaip atrodė. Įsivaizduokime turime savo gyvenamą namelį ir ten kiekvieną savaitgalį vyksta visokios stovyklos, nu tai neįmanoma suderinti tokių dalykų, tai gaunasi arba stovyklų sodyba arba gyvenimo namai*“ (BD). Pagalbos statant B gyventojų asmeninę erdvę užtikrinanti pastatą sulaukta iš A auklėtinių: „*Jaunuoliai padėjo kurti papildomus gyvenimo namus. Jei nebūtų padėję, nežinia kada būtų pastatytas šis namas*“ (BS1). A darbuotojas taikliai atskleidžia antrinį B gyventojų ir jų asistentų poreikį: „*Asistentai nu jie turi rūpintis tais neįgaliaisiais, proto negalią turinčiais, o kažkokių tokių fizinių stiprių darbų nėra kam padaryti*“ (AD). B gyventojas patvirtina jaunuolių indėlio svarbą: „*Sakyčiau, kad geri buvo laikai, kai samdydavo stovyklą statyboms. [...] Aš su jais balkius senus nešiojau. Balkiai tokie buvo sunkūs, kad tikrai ne vienam žmogui nešt*“ (BK1).

Taigi integruotas vasaros stovyklas pradėta organizuoti siekiant atliepti skirtingus dviejų socialinės rizikos grupių poreikius: a) gatvės jaunuolių užimtumo, jų per metus įgytų socialinių įgūdžių pritaikymo poreikis, taip pat b) proto negalią turinčių asmenų fizinės pagalbos poreikis atliekant privatumą užtikrinančios gyvenamosios vietos statybos darbus. Galima atpažinti kiekvienos grupės dvejopus poreikius. AMC jaunuolių poreikis nėra užimtumas pats savaime. AMC darbuotojų noras „jaunuolius vežt“, išbandyti jų per metus įgytus socialinius įgūdžius paneigia užimtumo, kaip savitikslių ir nuasmenintos veiklos, poreikį. Galima manyti, kad užimtumas rei-

kalingas tiek, kiek jis bus jaunuolių socializacijos priežastimi. Analogiškai galima išvelgti subordinacijos principu pagrįsta ryšį, kuris sieja dvejopus BB gyventojų poreikius. Pagalba atliekant reikšmingo fizinio ištraukimo reikalaujančius darbus yra svarbi tiek, kiek tai prisidės prie palankios erdvės, užtikrinančios asmeninę gyvenamąją erdvę, sukūrimo. Šie poreikiai tampa akstinu neigalių asmenų socialinio gyvenimo plėtrai.

Proto negalią turinčių asmenų nuvertinimas ir atstūmimas visuomenėje

Proto negalią turintys asmenys nėra „normalios daugumos“ laikomi lygiaverčiais žmonėmis. „*Jie ir visuomenės yra nurašyti, nustumti. Stengiamasi juos nustumti iš visuomeninio akiračio. Stengiamasi juos nužmoginti. Tai ateina iš sovietinių laikų, kai bandyta juos paslėpti*“, teigia A darbuotojas. Meyersono (1948, cit. Giami, 1994) teigimu, sutrikimas yra tik fizinės būsenos variacija, kuriai mes suteikiame neigiamą vertę. Kitaip tariant, negalia yra visų pirma socialinis konstruktas, o tik paskui žmogų realiai ribojanti tikrovė. Visuomenė, suteikdama neigiamą prasmę negalios reiškiniui, tarsi įgalina pačią negalią.

Vis dėlto specialistų, stebinčių iš arti proto negalią turinčių asmenų gyvenimą, ir gatvės jaunuolių pažintis su proto negalią turinčiais asmenimis (kaip vėliau matysime) verčia įsitikinti tokio požiūrio neadekvatumu. B darbuotojas prieštarauja visuomenėje įsitvirtinusiai neigalių asmenų marginalizacijai, stereotipiniam požiūriui į juos kaip socialiai nenaudingus ir nevisaverčius: „*Mūsų bendruomenė nėra neigaliųjų bendruomenė, tai yra bendruomenė visiems. [...] [ji] yra ženklas, kad galima gyventi taip ir kad tie žmonės su negalia turi dovanas, gebėjimus, ir turi ką duoti visuomenei*“ (BD). Informantai, atstovaujantys B, pateikia alternatyvų požiūrį į proto negalią turinčius asmenis, kaip į turinčius stiprų bendruomeninio gyvenimo potencialą.

Apibendrinant galima teigti, kad asmenų, turinčių proto negalią, nuvertinimas ir vengimas, visų pirma palieka nepanaudotas šios asmenų grupės galimybes prisidėti prie bendrojo gėrio, darnesnės visuomenės kūrimo. Marginalizuojančios nuostatos taip pat riboja ir apsunkina proto negalią turinčių asmenų ištraukimo ir prasmingo dalyvavimo visuomenės gyvenime galimybes.

Gatvės jaunuolių atskirties patirtis šeimoje ir visuomenėje

Vienas iš A auklėtinių teigia, kad dauguma stovykloje dalyvaujančių jaunuolių apskritai neturi ryšio su savo tėvais arba geriausiu atveju tik tam tikrais gyvenimo tarpsniais turėjo šį ryšį, kitaip tariant, jie kilę iš probleminių šeimų ir dažniausiai augdavo globos namuose: „*Nes kiekvienas [...] jaunuolis [...] dažniausiai turėdavo [...] problemų: alkoholis, narkotikai arba šeimos (tėvo, mamos) nebuvimas, [...] neturėjimas kažkokiu gyvenimo laikotarpiu*“ (AK2). Jų ankstyvai socializacijai būdinga artimiausių žmonių atstūmimo, išdavystės ir apleidimo patirtis. Vienas A auklėtinis taip pat pasakoja apie atstūmimo patirtį mokykloje: „*Buvau tas vaikas, kuriam buvo sunkiau pritapti prie kitų. Manęs daug kas nemėgdavo ir visa kita. Ir mokytoją sakydavo visiems bendrai, kad reikia mane priimt, nes iš manęs pasityčiodavo*“ (AK1). A darbuotojas teigia: „*Visas jų gyvenimas buvo padarytas iš to, kad jie buvo palikti, iš globos namų, draugų palikti,*

išduoti. Tas pastovus išdavystės ir apleidimo jausmas nuolatos palydi ir visada kerta į nepasitikėjimą. Ir tada [...] jie save sudaužo ir tą savivertę savo originalią, ji išniekinta lieka“ (AD). Prie dar didesnės atskirties formavimosi prisideda ir visuomenės stigmatizuojamas požiūris: „Į juos žiūri taip: jeigu jis su treningais, skustas ir keikiasi, tai jisai banditas, nusikaltėlis ir vagis – ir iš karto visuomenė klijuoja etiketę“ (AD). Anot A darbuotojo, visuomenė, priskirdama „etiketę“, sutapatindama jį su tam tikrų ypatybių visuma ir atimdama iš jo galimybę lygiavertiškai dalyvauti visuomeniniame gyvenime, determinuoja jo probleminių elgesį: „Tas išankstinis nusistatymas dažnai provokuoja tam tikrą jaunuolio elgesį, iššaukia ir sustiprina jaunuolio norą dar ir nusikeikti, ir išlaikyti tą negatyvų vaidmenį“ (AD). Apibendrinant galima teigti, kad atstūmimo patirtis, kuri artimiausioje aplinkoje pasireiškia kaip apleidimas (t. y. santykių su tėvais nebuvimas), o platesnėje socialinėje aplinkoje – kaip priešiškus, visų pirma sukelia žalą asmens savivertei, taip pat riboja konstruktyvių socialinių įgūdžių ugdymąsi, o galiausiai skatina ir įtvirtina jaunuolių probleminių elgesį.

Integruotos stovyklos organizaciniai aspektai: galimybės ir ribotumai

Stovykla kaip fragmentiška ir trumpalaikė veikla. Stovykla yra organizuojama kartą per metus ir trunka vieną savaitę. Viena vertus, bendra dviejų skirtingų rizikos grupių stovykla sukuria erdvę šių grupių abipusei naudingai sąveikai. Kita vertus, veiklos fragmentiškumas ir trumpalaikiškumas tampa ribojančiu veiksniu šios sąveikos plėtotei ir neleidžia iki galo išsiskleisti jos potencialiam naudingumui abiem rizikos grupėms. Anot A darbuotojo, kartą per metus vykstanti stovykla, kurioje dalyvauja iš dalies besikeičianti dalyvių sudėtis, leidžia sukurti ryšius: „Mes kiekvienais metais pas juos atvažiuojame. Juos atpažįstame ir jie mus atpažįsta. Yra užsimezges [ryšys]“ (AD). Interviu metu tyrėjui parodžius praėjusių metų stovyklos nuotraukas du B gyventojai atpažino jose A dirbančius darbuotojus, kurie kasmet atvažiuodavo į stovyklą. Deja, nė vienas iš B gyventojų asmeniškai neatpažino nė vieno jaunuolio. Į klausimą „Kas šitie jaunuoliai?“, atsakė: „Neatsimenu“⁶ (BK2). Ši reiškinį geriau padeda suprasti B savanorės žodžiai: „Bet pas mus yra labai natūralu, kad ir koks svarbus būtų įvykis, viskas nūnyksta, nes labai užsiverdame veikloje, vis nauji dalykai vyksta ir natūralu, kad nesvaigsti ten pusę metų apie tą patį“ (BS2). Proto negalią turinčių asmenų negebėjimas atpažinti asmeniškai gatvės jaunuolių iš nuotraukų ir prisiminti jų vardų nebūtinai prieštarauja tarp jų susikūrusių tarpasmeninių santykių galimybei. Jų užmaršumą gali lemti tiek B vykstančių veiklų ir užimtumo intensyvumas, tiek negalios specifiškumas. A auklėtinio žodžiai patvirtina šią tezę. Paklaustas, ką jis davė B gyventojams, šis atsako: „Draugiją, nes jie nepamiršta, mes vis tiek atvažiuojam, mūsų keletas būdavo pasikeitusių, bet jie vis tiek išeidavo, laukdavo, iš to ir galima spręsti, kad gero to laiko, nes jiems reikalingas tas dėmesys“ (AK1). Taigi dviejų skirtingų socialinės rizikos grupių bendrabūvio trumpalaikiškumas neatima iš B gyventojų ir A jaunuolių tarpasmeninių santykių galimybės. Vienas iš auklėtinų, paklaustas, kuo buvimas su proto negalią turinčiais asmenimis jį pakeitė, atsakė: „Negalėčiau pasakyti, kad jie daug kažkuo pakeitė. Ne, tai buvo per metus viena

⁶ Nors interviu metu A auklėtinių nebuvo tiesiogiai klausta, ar jie prisimena B gyventojų vardus, jie ne kartą vadino juos vardais.

savaitė. Tai įsivažiuoji ten su jais arba jie būna, ar nebūna, labai tai kažko ten nesidaro“ (AK2). Anot jo, stovyklos trumpalaikiškumas neleidžia patirti didelių asmenybės pokyčių. Vis dėlto A darbuotojas yra įsitikinęs, kad, nepaisant trumpos stovyklos trukmės, jos svarba jaunuoliams yra kartinė: „Bet ta savaitė duoda jiems didžiulę naudą. Jie bent jau tas penkias dienas yra pabuvę be kaukės. Pajautė, kas tai yra. Ir tikėtina, kad kitoj aplinkoj jie jaus, kad nebūtinai man būti su ta kauke, galiu būti tikras, jie paims tą patirtį iš tos stovyklos“ (AD).

Santykių puoselėjimas stovyklos metu: (ne)panaudotos erdvės. Tyrimo duomenys rodo, kad svarbiausia „erdvė“, kurioje stovyklos metu kuriasi abipusiai įgalinantys gatvės jaunuolių ir proto negalią turinčių asmenų santykiai, yra bendra veikla. Tai ir darbas (darbas statybose, valgio gaminimas, tvarkymasis ir pan.), ir laisvalaikio užsiėmimai (sportinė veikla, vakarai prie laužo, bendra malda ir pan.). B savanoriai sutartinai teigia, kad „per veiklą taip ir susibendrauja“ (BS2), ilgainiui „dirbant jie randa kontaktą“ (BS1). A jaunuolis atskleidžia savo darbinę patirtį, kuri jam leido pamatyti žmonių, turinčių negalią, galias, vispusiškiau juos pažinti ir tuo remiantis kurti santykius: „Jie yra truputį kitokie, bet jie yra irgi visiškai pilnaverčiai žmonės ir daugelis iš jų su mums dirbant galėjo ir fiziškai daug pakelti [...] Jisai kuo puikiausiai skuto. Atsimenu dar tvorą statėm. Jie plovė lentas, jie dažė jas ir padėjo ir sukti ir kalt. Ir puikiai viską darė“ (AK2).

Verta pažymėti, kad tarpusavio santykių kūrimuisi padeda ne tik ir ne tiek bendra veikla, bet ir jos nulemtos sąveikos: „Jeigu jisai [asmuo, turintis proto negalią] kažko nemoka, tai [jaunuoliui] reikia bendrauti, reikia surasti drąsos, kaip padėti žmogui su negalia, paskui [jie] atranda [tarpusavio] ryšį“ (BS1).

Dviejų klientų grupių suartėjimą puoselėja ir įvairios veiklos metu atsirandanti erdvė konstruktyviam fiziniam suartėjimui ir kontaktui. Vienas iš A jaunuolių pasakoja, kad maldos metu vykęs susikabinimas rankomis sukurdavo bendrystės jausmą: „Suartėjimas gal, nes va toksai pasibuvimas kartu ir ten tas „Tėve mūsų“ maldos rankų susilietimas bendrystę įneša, artimesni [tampame]“ (AK2). Bendruomenės gyventojų „prieraišumas“ ir „draugiškumas“, kuriuos paliudija tiek A auklėtinis, tiek darbuotojas, atsiskleidžia per fizinį sąveikavimą, vykstantį tarp gatvės jaunuolių ir proto negalią turinčių asmenų. B gyventojai yra linkę į tiesioginį fizinį kontaktą. Humoristiniais gestais, kibinimu, akių kontaktu, priartėjimu jie bando kurti santykį ir bendrumo jausmą su jaunuoliais. Tiek A jaunuolis, tiek darbuotojas pažymi, kad B gyventojai nevengė atsisėsti šalia jaunuolių valgymo metu: „Susirenkam, susėdam ten net būna, kad susimaišo vienas šalia kito. Ten proto negalią turintis atsisėda šalia mūsų“ (AD).

Taigi bendros veiklos, jų metu susikuriančios erdvės emocinei ir socialinei sąveikai, vienam kitą pažinti, suartėti ir fiziniam kontaktui skatina rasti abipusiai įgalinančius dviejų rizikos grupių santykius. Prie to prisideda ir apčiuopiamo darbo rezultato pajutimas: A darbuotojas pasakoja: „Kai jaunuoliai mato, kad savo rankomis sukūrė kažką teigiamo ir kada bendruomenės nariai pamato, jog kažko nebuvo, o čia kažkas atsirado [...] Galvoju, kad per tuos visus dalykus įvyksta grupių susiliejęs ir trečią ketvirtą dieną bendruomenės nariai nejaučia diskomforto ir suprantą, kad mes esame jų dalis“ (AD).

Kitas organizacinis veiksnys, turintis reikšmės santykių, susiklostančių tarp aptariamų socialinės rizikos grupių, intensyvumui, tačiau neišplėtotas būtent šioje stovykloje, yra bendravimas pats savaime, pokalbiai, diskusijos ir kt. B gyventojas kalba ne tik apie A auklėtinių ir jo bendruomenės narių pasidalijimo išgyvenimais stoką, bet ir apie progų bendrauti trūkumą. Paklaustas, ar gatvės jaunuoliai moka bendrauti, atsako: „Nu moka. Kažkaip aš nelabai ką turėjau su jais ben-

dro. Nebuvo progų“ (BK1). Šią mintį patvirtina ir B savanorė: „Ir veikla svarbu, ir pasidalijimas patirtimis. Tuomet pasidalijimai vyko labiau tarp savanorių ir jaunuolių. B gyventojai nedalyvavo“ (BS2). Klausimai: „Kaip reikėtų stovykloje kurti erdves vienam kitą pažinti, santykiams kurti per verbalines-emocines sąveikas?“, „Kaip turėtų būti organizuojama panašaus pobūdžio veikla, kad įgalintų gatvės jaunuolių ir proto negalią turinčių asmenų konstruktyvų, lygiavertį dialogą?“ šiame tyrime liko neatsakyti.

Integruotos stovyklos galimybės ir iššūkiai proto negalią turintiems asmenims

Išanalizavus tyrimo duomenis paaiškėjo, kad proto negalią turinčių asmenų socialinių ryšių tinklo plėtimas daro įtaką jų bendravimo kompetencijoms tobulinti. A darbuotojas teigia: *„Jeigu per metus ten atvažiuoja tokios trys keturios grupelės, tie neįgalūs žmonės apsipranta po truputį su tais svečiais, sugeba su jais bendrauti, kontaktuoti. Jų ribos prasiplečia, kiekvieno savitai: jau žino, kaip reaguoti, kai sukiyla nepasitenkinimas, žino, kad gali tai išsakyti“ (AD). Apie „žmonių rotacijos“ ir „paįvairinimo“, kurį įneša į bendruomenės gyvenimą atvykę asmenys, svarbą kalba tiek A, tiek B atstovai. Periodiškas suplanuotas kontaktas su žmonėmis, kurie nėra bendruomenės nariai, padeda B gyventojams įgyti įgūdžių, reikalingų santykiams užmegzti ir palaikyti, taip pat ugdyti tokias socialines kompetencijas, kaip antai savų emocijų išsąmoninimas ir raiška, elgesio reguliavimas ir pan.*

Nauda, kurią gali suteikti ryšys su skirtingomis visuomenės grupėmis, turi savo kainą. Šiuo atveju tai – *„nepatogumo jausmas“*. Gatvės jaunuolius palydintis socialinis darbuotojas pažymi: *„Žinai, kaip būna, kai kažkas įsibrauna į tavo erdvę. Ir tas sukelia tavo nepatogumą. Iš pradžių gal nenori, per tokį nenorėjimą eina“ (AD). Diskomfortą sukelia prisitaikymo prie naujų žmonių ir naujai susiklosčiusios aplinkos iššūkis. „Tiek ir bendruomenės nariai: „A čia mes [Betzatos bendruomenė] taip gražiai gyvenom...“. O čia mūsų [gatvės jaunuolių] pasirodymas juos išstumia iš komforto zonos ir iš pradžių įneša daug nepatogumo“ (AD), – tęsia A darbuotojas. B gyventojai sugeba įveikti diskomfortą: „apsipranta, persilaužo“ (AD), – teigia A darbuotojas.*

A jaunuoliams atvažiavus į stovyklą, B gyventojų socialinė aplinka labai pasikeičia. Gyvenimo režimas, pagal B savanorį, tampa kur kas reiklesnis: *„Vasarą viskas būna gana laisvai, o kai yra stovykla, tai viskas iš karto susijaukia ir reikia anksti keltis, yra dienotvarkė, kurią reikia sekti, reikia dirbti, judėti. Jiems norisi pailsėti, kai ateina po centro. Tai kartais jiems ir nesinori tos stovyklos“ (BS1). Diskomfortą sukelia ne tik naujų jaunuolių dalyvavimas B gyventojų socialinėje terpėje, bet ir pasikeitęs jų gyvenimo režimas. B savanoris, kalbėdamas apie B gyventojų ir A auklėtinių sąveikavimo intensyvumą darbo metu, pažymi, kad: „didelėje grupėje yra šurmulys. Ir žmogui su proto negalia yra per daug informacijos“ (BS1). Todėl koncentruota kontaktų su kitais asmenimis patirtis neatitinka proto negalią turinčių asmenų galimybių visiškai dalyvauti tokiuose santykiuose. Proto negalią turinčių asmenų pajėgumui ištraukti į santykį, kartu prisitaikyti prie naujai susiklosčiusios socialinės terpės turi įtakos su jais sąveikaujančių žmonių nuolatinis ištraukimas. Anot B savanorio, geriausios buvimo kartu, bendravimo sąlygos susiklosto, kai „darbo grupelių darbas būna susilipdo ir vienas gali pereiti nuo vieno darbo prie*

kito, o maisto gaminimo grupelės darbas lieka tas pats ir žmonės tie, kurie buvo paskirti, be jokių pasikeitimų, todėl didesnis kontaktas“ (BS1), kitaip tariant, kai sąveikaujama su nedaugeliu žmonių ir žmonės nesikeičia.

Integruota stovykla gatvės jaunuoliams kaip „bendruomenės šansas“

B darbuotojas neslepia abejonių, susijusių su tokios socialinės rizikos grupės kaip gatvės jaunuoliai įtraukimu į bendrą veiklą su proto negalią turinčiais žmonėmis: *„Vienas iš aspektų, kurį patyrėme, kad jie būdami nusikaltėliai ir iš vaikų namų, ir jiems [...] suteikti vietą ir galimybę mažai kas išdrįsta iki šiol. Ir man toks pirmas išpūdis buvo, kad atrodo atvažiuos tokie, pas juos ten yra visko: ir patyčios ir keiksmas ir kas ten bebūtų. Kaip čia apsaugoti tuos žmones su proto negalia, kad jie nebūtų pažeminti“* (BD). Šią mintį apie stovykloje dalyvaujančius jaunuolius pratęsia ir A darbuotojas: *„Kąkada jie yra darę: kažką pagavę, kažką sudaužę, sumušę, apvogę, padarę daug negerų darbų, o čia yra tam tikra prasme skolos visuomenei grąžinimas“* (AD). Integruotą stovyklą galima palyginti su kriminologijoje žinomu restituciniu kriminalinės justicijos modeliu, kai nusikaltimą padariusiam asmeniui taikoma bausmė atlieka santykių su visuomene atkūrimo funkciją. Pavyzdžiui, asmuo, padaręs avariją, turi atlyginti žalą nukentėjusiam ir tam tikrą laiką neatlygintinai dirbti padėjėju traumatologijos skyriuje. Remiamasi prielaida, kad tokia bausmė padeda atkurti visuomenės pasitikėjimą žalą padariusiu asmeniu, o pastarajam suteikia galimybę grąžinti „skolą“, prisiliesti prie nusikaltimo padarinių, permąstyti ir keisti savo elgesį, atkurti santykius su bendruomene (Justickis 2001). Vienas jaunuolis, kalbėdamas apie įvykusius elgesio ir gyvenimo pokyčius (kurie daugiausia nulemti galimybės dalyvauti A veikloje, viena iš kurių – šiame straipsnyje aprašoma stovykla), sako: *„Jau penki metai kaip mečiau gerti, rūkyti ir nebėra to noro. Blemba, o mano kelias buvo kalėjimas, mirtis! o Dievas davė sveiką gyvenimą [...] Dabar galvoju, kai jau viską praėjęs, tai savo vaikams diegsiu kitą sistemą“* (AK2). Iš šių žodžių galime suprasti, kokią reikšmę asocialiu elgesiu pasižymintiems jaunuoliams įgyja suteiktas „bendruomenės šansas“, t. y. socialinės terpės, gebančios priimti kitą, kitoki, pasiūlymas. Jis suteikia jiems galimybę atkurti ne tik savo asmenybės integralumą, prosocialią orientaciją elgesyje ir gyvenimo kryptyje, bet ir priklausymo bendruomenei pojūtį, norą „sveiku gyvenimu“ dalytis su kitais.

Proto negalią turinčių asmenų ir gatvės jaunuolių santykių kūrimo patirtis integruotoje stovykloje

Skirtingos dviejų rizikos grupių santykių kūrimo kompetencijos. Analizuojant tyrimo duomenis paaiškėjo, kad skiriasi gatvės jaunuolių ir proto negalią turinčių asmenų bendravimo įgūdžiai, gebėjimas užmegzti santykį su kitu asmeniu ir jį išlaikyti.

„Betzatos bendruomenė yra ypatinga tuo, kad tie neįgalūs žmonės nėra išprausti tarp sienų. Ten viskas atvira. Jie daug laiko būna gamtoje ir sąveikoje su kitais žmonėmis, kurie rūpinasi jais“ (AD) – dalijasi vienas iš A darbuotojų. Iš jo žodžių galima spręsti apie tai, kad B gyventojai

yra pratę bendrauti su kitais asmenimis. „*Jie bando kontaktuoti taip kaip yra išmokę bendrauda- mi su kitais, su savo asistentais, lankydami dienos centrų (AD)*“, – teigia pagalbos specialistas nurodydamas į proto negalią turinčių asmenų gan intensyvų socialinį gyvenimą, kuris tampa santykių mezgimo kompetencijų įgijimo vieta.

„*Jie turi išmokimą prieiti prie nepažįstamo*“, teigia B darbuotojas, akcentuodamas dalies proto negalią turinčių asmenų gebėjimus inicijuoti santykius. Pratešdamas šią mintį A jaunuolis dalijasi, kokiais būdais bendruomenės gyventojai reikšdavo susidomėjimą į stovyklą atvykusiais jaunuoliais: „*Būdavo prieidavo, sekiodavo, ten kokią iš neturėjimo ką veikt mesdavo kamuolį, kad pažaistume su jais, nuo darbų truputį nutraukdavo. Tai tokio susidomėjimo turėjo jie*“ (AK2).

Taip pat jie pasižymi empatija – gebėjimu įsijausti į kito žmogaus emocines būsenas. „*Ir jie tikrai pagauna tuos visus impulsus, kuriuos kitas skleidžia savo emocijomis*“ (AD).

Gatevės jaunuoliai nepasižymi tokiu mokėjimu, „*jie nežino, kaip tą daryt*“. Jų santykio mezgi- mo patirtis yra visiškai kitokia, ji remiasi gatevės kultūros principais: „*Jiems ten gatevė bendraut su žmonėmis yra visai kitaip negu kad čia*“ (AD), – teigia A darbuotojas. Be to, B savanorės manymu, gatevės jaunuolių bendravimo įgūdžių lygis susijęs su socialine aplinka, kurioje auga jaunuoliai: „*Jiems, esantiems iš asocialių šeimų, svarbu kaip bendrauti su kitais, kaip priimti kito bendravimą*“ (BS2).

Santykio užmezgimo iniciatyva. Duomenys rodo gatevės jaunuolių pasyvumą užmezgant san- tykių su proto negalią turinčiais asmenimis. B savanorė teigia, kad jaunuoliai „*š taip tai bendrau- jantys, jeigu su jais palaikais bendravimą ir palaikais iniciatyvą*“ (BS2). Jie linkę atliepti kitų iniciatyvą kurti ryšį, tačiau patys įprastai to nedaro. Be to, jų atsakas ne visada kyla iš laisvo pa- sirinkimo: „*Taip, jie yra patalpinti į jų [B gyventojų] erdvę, jų namus, kur yra jų taisyklės ir jeigu jis [B gyventojas] ten kažko nori: tiesia tą ranką, ar kažkokį bajerį metą, tuomet mūsų jaunuolis to nori ar nenori patenka į tą bendruomenės burbulą, kur turi duoti ir ranką*“ (AD).

A darbuotojas pasakoja apie B gyventojų rodomą iniciatyvą imti bendrauti: „*Pirma į kontaktą įeina bendruomenė, [...] bendruomenė labiau ieško [kontakto] negu mūsų šaliai [gatevės jauno- liai]*“ (AD). Tokį patį B savanorė pastebi trijų skirtingų gyventojų iniciatyvumą: „*Nu D., pavyz- džiu, visas merginas kviečia į kiną [...] J. štai pati prilimpa prie bet ko. Ji galėtų pati pokalbį pra- dėti, tik reikėtų ją suprasti, [o štai] G. yra aktyvus. Pamatęs svečių pats pirmas galėtų parodyti pusę namo. Jisai yra toks, kuris priima, pats pradeda pokalbį, nors nekalba. Jis labiau pokalbio ieškotojas negu priėmėjas*“ (BS2).

Įdomu, kad proto negalią turintys asmenys, bandydami užmegzti ryšį su gatevės jaunuoliais, pritaiko humoro jausmo strategiją: „*Kontaktas ir susidūrimas įvyksta per pokštą. Nes Betzatos bendruomenės nariai pradeda pokštauti. Jie papokštauja, pasimaivo. Turi tokių vaikiškų mielų bruožų. Tai prajuokina mūsų jaunuolius*“ (AD). Štai, ką apie tai pasakoja A auklėtiniai: „*Buvo vienas toks jaunuolis [iš B]. Kažkaip per petį padaužydavo, kad jam atsisuktumei, per pokštą*“ (AK2), – pasakoja vienas A auklėtinis, o kitas papildo: „*Jie tiesiog prieina, rodo pirštus už gal- vos. Arba ten veido grimasas rodo. Jie taip natūraliai tą daro. Ir man ir daug kam už galvos parodė*“ (AK1). Anot vieno iš jaunuolių, tokio laisvo ir tiesioginio elgesio motyvai yra susiję ne tik su proto negalia turinčių žmonių būdo ypatumais, bet ir su jų ypatingu susidomėjimu naujais, dar nepažįstamais žmonėmis: „*Jiems įdomu naujus, kurie atėjo, pakibinti*“ (AK2). Svarbiausia yra tai, kad humoristiniai gestai, per kuriuos įvyksta fizinis kontaktas, „*pralaužo jaunuolių užda- rumo ir pasyvumo ledus*“. A darbuotojas dalijasi: „*Yra toksai G. [B gyventojas], kuris pastoviai*

kokį nors bajerį, kokį pokštą užmeta. Jisai nekalba, tačiau kažkokiomis reakcijomis, kažkaisiais veiksmais prieina ir; pavyzdžiui, per petį taip švelniai: „Baum!“ arba ten pakelia kepurę arba dar kažkaip patraukia dėmesį ir prajuokina“ (AD).

Vis dėlto B yra ir tokių gyventojų, kurie „*gal labiau laukia, kad tu juos užkalbinsi*“ (BS1). Jų pasyvumą lemia charakterio ypatumai. Paklaustas, ar B gyventojai stovyklos metu ieško kontakto su gatvės jaunuoliais, savanoris teigia, jog „*reikėtų žiūrėti pagal žmogaus charakterį [...] Jie pagal charakterį ir būdą yra daugiau ar mažiau šnekūs*“ (BS1). B savanorė atpažįsta gyventojus, pasižyminčius atvirumu, ir tuos, kurie yra labiau užsiskleidę: „*Šiaip bendrai kai kurie yra atviresni, o kiti lengvai užsiskleidžia prie naujų žmonių ir jiems reikia daugiau laiko, kad prisileistų. Pavyzdžiui, M. tik po mėnesio gali tave pastebėti, kad tu bendruomenėje naujas žmogus, A. reikia daug laiko, kad atsiskleistų, o kiti labai atviri ir drebia tiesiai šviesiai viską. Nuo kiekvieno žmogaus atskirai priklauso*“ (BS2). Be to, jų uždarumo, o ir silpnesnio užsiangažavimo į santykio kūrimą priežastys gali būti skirtingos. Viena iš jų, anot A auklėtinio, yra nedrąsumas: „*Nedrąsūs, nes neina patys į kontaktą*“ (AK1). B savanoris nurodo kitą proto negalią turinčių asmenų žemo išitraukimo į santykio kūrimą lygio priežastį – asmeninio intereso arba susidomėjimo stoka.

Bendravimo su neįgaliaisiais nauda gatvės jaunuoliams

Gatvės jaunuolių akistata su proto negalią turinčiais asmenimis. Proto negalią turinčių asmenų ir gatvės jaunuolių susitikimą apibūdina jų turimos išankstinės nuostatos apie negalia: „*Pagal jų ten įsivaizdavimus tas neįgalus gal vos ne kaip daržovė, ten vaikšto, seilės drimba. Gal iš tokios baimės, žinai, nes tu kasdien nematai jų*“ (AD). Be to, tikrovės, kurioje atsiduria jaunuoliai, kitoniškumas, naujoviškumas kelia jiems baimę, kuri yra universali. B darbuotojas patvirtina šią mintį: „*Lygiai taip pat, kaip mums pirmą kartą sutinkant žmones su proto negalia, jaučiame baimę nepažinodami [...]. Kol tu jų nepažįsti, tol bijai*“ (BD). Gatvės jaunuoliams trūksta prisitaikymo prie naujos tikrovės įgūdžių: „*Nes ateina su savo įsivaizdavimais ir su savo matymu ir jiems kiekvienas judesys ir interakcija su bendruomenės nariais būna naujiena ir tada jie stebi: „Kas čia vyksta?“*“ (AD). Atsidūrimas naujoje iki šiol nepatirtoje situacijoje, naujų žmonių draugija, įvykiams besiklostant nauja, netikėta tvarka, jaunuoliai išgyvena pasimetimą, po kurio eina pasitraukimas, o ne bandymas prisitaikyti prie naujų aplinkybių: „*Aš buvau nesupratęs, pasimečiau. Man toksai nežinojimas, kaip elgtis. Pasimečiau. [...] Gaila. Man buvo gaila. Norėjosi padėti, bet nežinojau kaip, todėl pasitraukiau. Aš jam nieko nepasakiau. Jisai į mane pasižiūrėjo, bet aš laikiausi atokiau*“ (AK1). A darbuotojas paantrina: „*Tas pasimetimas, turiu pasakyti, lydi juos visą stovyklą, nes bendruomenės žmonės atsiveria vis naujai*“ (AD).

Gatvės jaunuolių santykiai su neįgaliaisiais: „ambivalentiška“ proto negalios įtaka. Tarpasmeninių santykių kūrimo kontekste proto negalios veiksnys turi nemažą reikšmę. Gatvės jaunuoliai, dalydamiesi apie bendravimo su proto negalią turinčiais asmenimis patirtimi, viena vertus, kalba apie sunkumus suprasti B gyventojų verbalinį turinį. Vienas iš jų pasakoja: „*Su D. kai skutome bulves. Mes šnekėjomės su juo: aš ten vieno paklausiu, jis kitą atsako*“ (AK1), kitas – „*Vis tiek yra tos negalios ir kalbos, tai daugiau gal veiksmais, vieną kitą žodį pasako*“ (AK2).

Vis dėlto proto negalios veiksnys kuriant santykį nėra absoliutus. Kitaip tariant, jis nenulemia santykio nesėkmės. Jaunuolis teigia: „*Jisai ten gal negalėjo į visus klausimus atsakyti į visus*

klausimus, bet jisai man pasirodė toks mąstantis“ (AK1). Ir netgi priešingai, B gyventojų verbaliųjų išraiškų ribotumas skatina jaunuolių bendravimo įgūdžių lavinimąsi, tampa gebėjimo kurti santykių pedagogine erdve (skatina kantrų ir atidų įsiklausymą į kitą asmenį, verčia ieškoti kūrybiškų komunikavimo formų). Paklaustas, ar bendraujant su proto negalia turinčiais asmenimis reikia kantrybės, A jaunuolis atsako: „Jo, [svarbu nepasiduoti]: [jei] nesupranta tai ir nepaaiškinti jam, bet bandyti išsiaiškinti, galbūt ten pro aplinkui bandai atspėti jo žodžius, ten [...] iš jo parodymų pirštais, gestais - ir taip išsiaiškini, ir taip žiūri, suprantį“ (AK2). Pastangas suprasti proto negalią turinčius asmenis tyrimo dalyvis aiškina noru išlaikyti bendravimą, išsaugoti santykių: „Juokingiausiai būdavo, kai tu bandydavai kažko paklausti, atsakydavo, nesuprasdavai, bet tiesiog, kad tas būtų bendravimas, nesuprasdavau, ką ten sako, sumurmėdavo, murmėdamas ir tu jam atsakai pajuokaudamas: „Aha, supratau!““ (AK2). Kitas A auklėtinis dar labiau atskleidžia santykių su proto negalią turinčiais asmenimis „pedagogiškumą“: „Iš [bendravimo] patirties su [proto] negalią [turinčiais asmenimis] tu ten bandai paaiškinti visokiais veiksmais, neprarandi savitvardos, kažkaip ten po smulkmenėlę išsiaiškini ten ko tu nori tai tas pats perkeli į kitus santykius“ (AK1). Taigi motyvo išsaugoti santykių vedami jaunuoliai lavina savo tarpasmenines kompetencijas (dėmesingumą, kantrybę, atidų klausimąsi, bendravimą naudojant neverbalinę kalbą, empatiją, gebėjimą palaikyti santykių ir kt.) ir – kas svarbiausia – bando tai perkelti į kitus santykius realiame gyvenime.

Proto negalią turintys asmenys: tikroviškumas, nuoširdumas, gebėjimas priimti kitą. Nepaisant to, kad proto negalią turintys asmenys nėra „normalios daugumos“ laikomi lygiaverčiais žmonėmis, žmonės, stebintys iš arti proto negalią turinčių asmenų gyvenimą, ir pačių jaunuolių pažintis ir buvimas su proto negalią turinčiais asmenimis verčia įsitikinti jų giliu žmogiškumu. „Aš juos patiriu ir matau, kaip jaunuoliai juos patiria, kad jie žmonės yra“ (AD), – teigia A darbuotojas. O B savanorė, paklausta, kuo ypatingi žmonės, turintys proto negalią, atsakė: „Tai, kad jie laisvi būti tokie, kokie yra. Jei piktas, tai piktas ir neina niekur, būna savo kambaryje. Neapsimetinėja. Atvirumas ir pažeidžiamumas eina kartu [...] Tikri, tikras žmogus – toks koks yra: ir fainas, ir nefainas, visoks“ (BS2). Tą patį patvirtina ir A auklėtinis: „[...] tikroviški. Nėra nieko suvaidinto, melavimų, apgaudinėjimų“ (AK1). B darbuotojas taip pat prieštarauja visuomenėje įsitvirtinusiems marginalizuojantiems stereotipams apie asmenų, turinčių proto negalią, nevisavertį žmogiškumą, taip pat nesutinka su įsitikinimais, pagal kuriuos šiai rizikos grupei priklausančias asmenys yra traktuojami kaip nereikalinga našta: „Tie žmonės su negalia turi dovanas, gebėjimus, ir turi ką duoti visuomenei“ (BD). Interviu metu atsiskleidė informanto gilus įsitikinimas proto negalią turinčių asmenų bendruomeninio gyvenimo potencialumu, kontrastuojančiu su plačiosios visuomenės gynybine ir netgi priešiška pozicija pažeidžiamų asmenų atžvilgiu.

B gyventojai, būdami autentiški asmenys, padeda A jaunuoliams atsakyti „butaforiško“ elgesio mechanizmą. B darbuotojas, papildydamas ankstesnės duomenų analizės išvadas apie atstūmimo patirties įtaką gatvės jaunuolių savivertės jausmui ir jų asocialaus elgesio formavimuisi, įžvelgia visuomenės normų neatitinkančio elgesio kompensacinį pobūdį žemam savivertės jausmui: „[...] atrodo gatvės vaikams svarbu būti stipriausiems, geriausiems, nepriekiaštingiems, kad jie atrodytų gerai, kad jie būtų stiprūs, kad jie būtų įvertinti, tas įvertinimas dažniausiai pasiekiamas jėga; o čia tą įvertinimą jie siekia ne jėga, o savo buvimu, savo darbu“ (BD). Kitaip tariant, nepatenkintas noras būti įvertintam, svarbiam – savo vertingumo patirties stoka prisideda prie to, kad jaunuoliai renkasi asocialaus elgesio strategijas: agresiją, patyčias, prievartą ir pan.

Kas gi verčia gatvės jaunuolius atsisakyti įprastų elgesio schemų ir siekti įvertinimo kitais būdais? Anot B darbuotojo, esminė sąlyga jaunuoliams pasikeisti yra besąlygiškas priėmimas, kurį sugeba užtikrinti ir dovanai pasiūlyti B gyventojai. Jis sako: „*Kaip galima? Žinant jų biografiją, jų padėtį, kaip jie gali pasikeisti ir būti kitokie, būti savimi?*“ (BD). Tas pats pagalbos specialistas tęsia: „*Tam, kad tu save priimtum, reikia pagalbos, kad kažkas padėtų atsiverti ir pasakytų: aš tave ir toki priimu ir toki, o kaip tai atsitinka? Bendruomenėje taip ir atsitinka: per maistą, per bendravimą, per poilsį, per darbą, per šventes*“ (BD). Aiškindamas neeilinį proto negalią turinčių asmenų gebėjimą priimti kitą kaip besąlygiškai vertingą jis papildo: „*[...] o iš kitos pusės, o kuo tu pasirodysi prieš toki žmogų, kuom tu jį gali nustebinti: ar savo išvaizda, ar raumenim, ar ūgiu. Nu nenustebinsi tu to žmogaus. Jisai mato. Jisai ateis paklaus tavo vardo, kur tu gyveni. Jam tas santykis yra svarbesnis, negu kaip tu atrodai. Tau nereikia būti tuo stipriu, gražiu, ar kažkuo tai*“ (BD). Tą patį pažymi ir A darbuotojas: „*O kai čia supranti, kad čia nėra prieš ką maivytis, bendruomenės nariai nevertina to kietumo, jie negali to pripažinti*“ (AD). B gyventojai, pasiūlydami besąlygišką priėmimą, parodo, kad jiems santykis yra vertybė savaime. Svarbu, ne kas ir ne koks yra santykio adresatas, ir dar mažiau svarbu, kokią naudą duos palaikomas ryšys. Svarbu, kad yra kitas, ir užtenka, kad kitas yra toks, koks jis yra. Jų gebėjimas būti su kitu asmeniu dėl jo paties vertingumo, o ne dėl vertės, kurią žmogus gali ar mano galys sukurti, tampa esminiu jaunuolių elgesio pasikeitimo motyvu. Ir, kaip matome iš toliau pateiktų tyrimo rezultatų, gatvės jaunuoliai „*net palyginti trumpą laiką esantys tokiam santykiuje, patiria gilius ir reikšmingus asmenybės, nuostatų, elgesio pokyčius*“ (Rogers, 2005, p. 41).

Paklaustas, kaip reaguoja jaunuoliai į toki B gyventojų nusiteikimą, A darbuotojas teigia: „*O šiuo atveju jie nusimeta tas kaukes, nes negalių žmonių natūralus žvilgsnis yra be jokio įsivaizdavimo, be jokios etiketės*“ (AD). B gyventojų gebėjimas pasiūlyti A auklėtiniams toki santykį, kuriame jaunuoliai jaučiasi priimti tokie, kokie yra, o kartu ir vertingi savaime, radikaliai keičia jų elgesį, jie taip pat tampa tikri, nusimeta prisiimtus vaidmenis, parodo jautrumą ir švelnumą, kurie buvo slepiami po arogancijos ir agresijos kaukėmis: „*Stovyklos metu su bendruomenės nariais jie būna be kaukių. Atsiranda tikrumo, nes gatvės gyvenime tas netinka. Gatvėje visai kitos taisyklės ir to jie nenaudoja. Čia jie atskleidžia sau patys, mums ir bendruomenei toki savo tikrumą, švelnesnę pusę. Kartais sureaguoja taip jautriai. Čia mūsų centro patalpose jie tyčiojasi, skaldo bajorius ir mes priprantame prie to, o kai nuvažiuojame į stovyklą jie nebe taip elgiasi kaip centre. Jie persigrupuoja, persiorientuoja ir jautriau reaguoja į tuos žmones ir būna su tais žmonėmis*“ (AD). Besąlygiško priėmimo patirtis „užkrečia“ autentiškumu, atskleidžia gatvės jaunuolių giliai žmogiškąsias savybes.

Kitas svarbus aspektas – keičiasi jaunuolių požiūris į negalią turinčius asmenis. A auklėtinis pasakoja: „*Anksčiau [...] juos laikiau žemesniu lygiu, o pats pasikėlęs, aukštesnis. O dabar jau kaip lygus, galui, jeigu reikia, pabendrauti, padėti, nenusisukti, kaip sakoma*“ (AK1). Atpažinti ir priimti be jokių normatyvų, jaunuoliai išmoka atpažinti ir priimti kitus kaip vertingus savyje, tokiu būdu pasipriešindami gatvės kultūros ir visuomenės įskiepytiems ir perimtiems stereotipams apie asmenis, turinčius negalią.

Galima teigti, kad asmenys, turintys proto negalią, būdami autentiško žmogiškumo nešėjai padeda jaunuoliams atskleisti jų prigimtinę žmogišką vertę ir unikalumą priimdami juos be jokių lūkesčių. Besąlygiško priėmimo patirtis santykiuje su proto negalią turinčiais asmenimis verčia

jaunuolius atskleisti savo pozityvias savybes, atsisakyti stereotipinio mąstymo ir koreguoti žemą savivertės jausmą kompensuojančias asocialaus elgesio formas.

Baigiant tyrimo rezultatų aptarimą, galima prisiminti tris Rogers'o (2005) pateiktas universalias konstantas, dėl kurių yra sukuriamas asmens brandai, kaitai palankus psichologinis klimatas (atvirumas, kito priėmimas, empatija). Šių nuostatų elementus galima aptikti vykstant proto negalią turinčių asmenų ir gatvės jaunuolių sąveikai vasaros stovykloje. Ir ypatingą vaidmenį šiame santykiyje turi asmenys, turintys proto negalią. Tyrimo rezultatų analizė leidžia išskirti esmines jų stiprybes: a) atvirumą, kuris pasireiškia tikroviškumu ir / ar nuoširdumu kuriant suasmenintus tarpusavio santykius; b) besąlygišką kito asmens priėmimą, kuris pasireiškia tada, kai kito asmens vertė pripažįstama be jokių sąlygų. Šios stiprybės sudaro sąlygas, kad susikurtų terpė, kur, teikiant tikrą abipusę pagalbą, vyktų pokyčiai: gatvės jaunuolių savivertės reabilitavimas ir probleminio elgesio koregavimas.

Išvados

Tyrimo duomenų analizė leidžia daryti išvadas, atskleidžiančias gatvės jaunuolių ir proto negalią turinčių asmenų sąveikos bendroje stovykloje ypatumus:

1. Gatvės jaunuolių nemokėjimui sukurti santykio turi įtakos gatvės kultūros asimiliavimas, stereotipinis nusiteikimas proto negalią turinčių asmenų atžvilgiu ir negebėjimas adaptuotis prie nepažįstamos socialinės aplinkos.
2. Nors proto negalia ir apsunkina komunikaciją, ji nepanaikina tokio santykio sukūrimo galimybių, kad jaunuolis galėtų užmegzti asmeninį ryšį su proto negalią turinčiu asmeniu ir palaikydamas šį santykį ugdytų tokius bendravimo įgūdžius, kaip antai dėmesio telkimas, atidumas, kantrumas, paslaugumas.
3. Nors proto negalią turinčių asmenų išitraukimo į santykio inicijavimą laipsnį lemia jų individualūs charakterio ypatumai ir asmeniniai interesai, jų iniciatyvumas viršija jaunuolių išitraukimą, kuriam būdingas pasyvumas.
4. Tokie organizaciniai veiksniai – stovyklos trumpa trukmė ir retas periodiškumas – ne trukdo socialinės rizikos grupėms užmegzti tarpusavio ryšių, tačiau priemonių, telkiančių gatvės jaunuolius ir proto negalią turinčius asmenis į intensyvesnį tarpasmeninį sąveikavimą, apimančių ne vien veikimą kartu, tačiau ir santykių stiprinimą, trūkumas nepadaeda sukurti tvarių ir glaudžių santykių.
5. Ankstyvosios socializacijos metu gatvės jaunuolių išgyventas atstūmimo jausmas: tėvų apleidimas, išdavystės situacijos, patyčios mokykloje prisideda prie mažos savivertės susiformavimo. Visuomenės stereotipinis nusiteikimas provokuoja jų agresiją, sustiprina pasipriešinimą visuotinai įprastoms elgesio normoms ir ilgainiui prisideda prie tokių asocialaus elgesio formų įsitvirtinimo. Agresija ir jėga pagrįstas gatvės jaunuolių elgesys turi kompensacinį pobūdį jų menkai savivertei.
6. Proto negalią turinčių asmenų autentiškumas demitizuoja marginalizuojamą visuomenės požiūrį į proto negalią turinčius asmenis kaip socialiai nenaudingus ir parodo, kad jie gali būti dovana visuomenei.
7. Besąlygiško priėmimo patirties ir tokių proto negalią turinčių asmenų charakterio bruožų kaip betarpiškumas, tikrumas, humoro jausmas veikiami gatvės jaunuoliai atliepia proto

negalią turinčių asmenų iniciatyvą kurti santykį įveikdami bendravimo įgūdžių trūkumą, stereotipinį mąstymą, tendencijas izoliuotis nepažįstamos tikrovės akivaizdoje, pasyvumą mezgant santykius ir uždarumą.

8. Proto negalią turintys asmenys pasiūlydami tokį santykį, kuriame gatvės jaunuoliai jaučiasi besąlygiškai priimti, prisideda prie jų savivertės reabilitacijos, o kartu ir butaforiško, tyčinio elgesio ir kitų menką savivertės jausmą kompensuojančių asocialaus elgesio formų koregavimo, padeda atskleisti gatvės jaunuolių gerąsias savybes: jautrumą, švelnumą, atidumą, atvirumą. Šiame santykyje tampa svarbu, kad yra *kitas*, ir užtenka, kad *kitas* yra toks, koks jis yra. Neigaliųjų gebėjimas būti su kitu asmeniu dėl jo paties vertingumo, o ne dėl vertės, kurią žmogus gali ar mano galįs sukurti, tampa esminiu jaunuolių elgesio pasikeitimo motyvu.
9. Apibendrinant tyrimo rezultatus, galima teigti, kad bendruomeninio gyvenimo su proto negalią turinčiais asmenimis patirtis demitizuoja visuomenės įsitikinimus apie šios socialinės rizikos grupės nevisavertį žmogiškumą. Atvirkščiai, jų tikrumas tampa dovana tiems, kurie išdrįsta dalyvauti jų bendruomeniniame gyvenime, ypač daug sunkumų ankstyvame socialiniame gyvenime patyrusiems gatvės jaunuoliams.

LITERATŪRA

Giami, A., 1994. Du handicap comme objet dans l'étude des representations du handicap, *Sciences Sociales et Sante*, 12(1): 31–60.

Bender, K., Thompson, S. J., McManus, H., Lantry, J., & Flynn, P. M., 2007. Capacity for survival: Exploring strengths of homeless street youth, *Child and Youth Care Forum*, 36(1): 25–42.

Cronley, C., and Evans, R., 2017. Studies of resilience among youth experiencing homelessness: A systematic review, *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 27(4): 291–310.

German centres bring lonely older people and children together, 2014 [žiūrėta 20180514, prieiga internetu: <https://www.theguardian.com/society/2014/oct/23/german-centres-bring-older-people-children-together>].

Glaser, B. G., 1998. *Doing grounded theory: Issues and discussions*. Sociology Press.

Justickis, V., 2001. *Kriminologija. I dalis*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas.

Langer, N., 2004. Resiliency and spirituality: Foundations of strengths perspective counseling with the elderly, *Educational Gerontology*, 30(7): 611–617.

Liaudanskienė, Vilūnienė, 2006. *Bendravimo su vaikais, turinčiais įvairaus lygio negalią, būdai ir technologijos*. Vilnius: Viltis.

Nind, Melanie, 2009. *Conducting qualitative research with people with learning, communication and other disabilities: methodological challenges* National Centre for Research Methods 24p. (ESRC National Centre for Research Methods Review Paper, NCRM/012)

Petružytė, D., 2014. Kliento savirealizacija kaip socialinio darbo tikslas: pagalbos teikimo organizavimo galimybės, *Tiltai*, 65(4): 139–159.

Rapp, R. C., 2002. The Strengths Perspective and Persons with Substance Abuse Problems in *The Strengths Perspective in Social Work Practice*, pp. 77–96. <https://corescholar.libraries.wright.edu/cme/11>

Rogers, C. R., 2005. *Apie tapimą asmeniu*. Vilnius: Via Recta.

Salceebey, D., 1996. The strengths perspective in social work practice: Extensions and cautions, *Social work*, 41(3): 296–305.

Trickett, P. K., Kurtz, D. A., & Pizzigati, K.. (2004). Resilient outcomes in abused and neglected children: Bases for strengths-based intervention and prevention policies. In K. I. Maton, C. J. Schellenbach, B. J. Leadbeater, & A. L. Solarz (Eds.), *Investing in children, youth, families, and communities: Strengths-based research and policy* (pp. 73–95). Washington, DC, US: American Psychological Association.

Teisės aktai

Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2006 m. balandžio 5 d. įsakymo Nr. A1-93 „Dėl socialinių paslaugų katalogo patvirtinimo“ pakeitimo“, 2013, Nr. A1-368, *Valstybės žinios*, 2013-07-11, Nr. 74-3719.

THE ABILITY OF DISABILITY AND POSSIBILITIES TO USE IT IN THE PROCESS OF SOCIAL HELP: CASE ANALYSIS OF INTEGRATED CAMP FOR PERSONS WITH MENTAL DISABILITIES AND STREET YOUTH

Miroslavas Seniutis

Donata Petružytė

Summary

The aim of this paper was to discuss experiences of combination of different groups of clients in social help area. Research is orientated to revelation of mutual benefit of interpersonal interactions between persons with mental disabilities and street youth in regular summer camps, giving particular attention to disclosure of abilities of persons with mental disabilities and to revelation of possibilities to use these abilities in the process of social help.

Qualitative research was carried out. There were taken non-structured and semi-structured interviews from persons, who participated in integrated summer camps, where possibility for interactions between persons with mental disabilities and street youth was created. Research participants were workers, volunteers and clients (all of them representing two different organizations).

We can conclude that persons with mental disabilities offer such a relationship, in which young people (street youth) obtain feeling of unconditional acceptance. This relationship helps to restore their self worth and enables changes in their asocial behavior, as well as discloses their personal qualities such as sensitivity, tenderness, attentiveness, openness. Thus persons with mental disabilities have ability to be with other because of the worth which he/she on its own (as opposite to the worth that he/she can create). This ability becomes essential motivating factor for street youth to change behavior. Experience of community life together with persons with mental disability demystifies social stereotypes about defective humanness of these people. In contrary, their authenticity becomes gift for those who dare to participate in community life together with them and especially for those who experienced a lot of difficulties in their early social life – street youth.

Keywords: persons with mental disabilities, street youth, combination of different groups of clients in social help process.